

УДК 37.01(477)«18»:796.11

Головко М.Б., Димова Г.П.
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

ДИТЯЧА ГРА ЯК ПРОБЛЕМА ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАКТИКИ СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті узагальнено результати вивчення проблеми використання дитячої гри у закладах суспільного дошкільного виховання кінця ХІХ – початку ХХ століття на вітчизняному ґрунті. Подано стислу характеристику умов, що призвели до виникнення та функціонування суспільних дошкільних закладів. Відзначено їх основні типи. Визначено особливості організації дитячої гри у залежності від методологічних та теоретичних позицій їх засновників, їхньої орієнтації у науково-практичному дискурсі досліджуваного періоду. Схарактеризовано особливості створення вітчизняними педагогами методика організації дитячої гри з урахуванням власного наукового та практичного доробку, культурно-національних традицій. Виокремлено засоби популяризації дитячої гри серед педагогічного та батьківського загалу. Визначено найбільш популярні ігри та форми їх використання в освітній практиці. Актуалізовано цікавий досвід з метою використання у сучасній дошкільній освіті.

Ключові слова: педагогічні погляди, типи дошкільних закладів, дитяча гра, види дитячої гри, методика дитячої гри.

Holovko Margarita, Dymova Hanna
Donbass State Pedagogical University

CHILDREN'S GAME AS A PROBLEM OF THE NATIVE PRACTICE OF SOCIAL PRESCHOOL EDUCATION OF THE END OF THE XIX – AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Summary. The solution of modern problems of preschool education requires finding approaches and means of raising the status of children's play, updating the technologies of its use. The results of the study of the problem of the use of children's game in the institutions of public preschool education of the end XIX – at the beginning of the XX centuries on the native soil summarizes in the article. A brief description of the conditions that led to the emergence and functioning of public preschools is presented. In particular, the development of capitalist relations, involvement in the production of women, the problem of caring for their children, experience of foreign countries. Their main types are noted: private preschools, kindergartens, playgrounds and more. The peculiarities of the organization of children's game are determined, which depending on the methodological and theoretical positions of their founders, their orientation in the scientific and practical discourse of the studied period. Some pedagogical positions of domestic educators on the use of children's play are presented (P. Lesgaft, N. Lubenets, P. Kaptelev, S. Rusova, M. Svenitska, E. Tikhieva, L. Shleger). The peculiarities of the creation of a methodology for the organization of children's play by the native teachers, taking into account their own scientific and practical achievements, cultural and national traditions, are characterized. The means of promoting children's game among the pedagogical and parental communities were singled out: publication of "Preschool Education" magazine, presentations of the best methodical experience, exhibition of toys, equipment and materials, opening of a store for parents and children in Kiev. The most popular games and forms of their use in educational practice are identified. In kindergartens actively used mobile, folk, music, didactic games, rarely story-role. It is proved that in the educational process free play should take the leading place. Interesting experiences have been updated to be used in modern preschool education. The issues of organization of game activities in specific preschool institutions (as well as the author's), analysis and generalization of their experience should be the tasks of further research.

Keywords: pedagogical views, children's game, types of preschool institutions, types of children's game, children's game technique.

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасності є подальша розробка психолого-педагогічних, теоретичних і методичних засад дошкільної освіти у контексті гуманістичної парадигми. Гра – один з найцікавіших видів людської діяльності, провідна діяльність дошкільника, засіб його всебічного розвитку, важливий метод виховання. Її називають «супутником дитинства». Мати дитинство – це передусім мати право на розвиток власної ігрової діяльності, яка є важливою складовою дитячої субкультури.

Останнім часом дитяча іграшка, дитячі ігри, особливо сюжетно-рольові, рухливі та дидактичні, тим більше вільна гра, не часто стають предметом науково-методичного розгляду й застосу-

вання. Проте, у зв'язку із сучасними завданнями дошкільної освіти проблемі наукового обґрунтування підходів до дитячої гри, її місця і ролі в житті дитини має відводитися провідне місце. Щоб гра стала справжнім засобом творчої самореалізації дитячого життя, його щасливим феноменом у пошуках ефективних шляхів, на наш погляд, варто звернутися до історії питання, розглянути його в усіх зв'язках і опосередкуваннях. Особливо до творчого доробку педагогів (вчених та практиків) найбільш активного та плідного часу для розвитку вітчизняної науки, її гуманістичного дискурсу, сміливим та неупередженим пошукам місця дитячої гри, неформальним особливостям застосування її потенціалу в період становлення суспільного дошкільного виховання

в кінці XIX – на початку XX століття в Україні та Росії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Певні аспекти досліджуваної теми (історичний і теоретичний контексти) або як її суміжний напрямок висвітлено у дисертаційних дослідженнях К. Дьяконової, С. Попиченко, В. Сергєвої, Т. Слободянюк, І. Улюкаєвої; у науковому доробку та працях Л. Артемової, А. Богуш, Г. Григоренко, Р. Жуковської, О. Запорожця, Д. Менджерицької, О. Усової, Т. Чуприни, К. Щербакової, Д. Ельконіна, О. Яницької та ін. Недостатня вивченість та актуальність з точки зору більш ефективного використання потужного потенціалу дитячої гри у практиці дошкільної освіти обумовили вибір напряму дослідження.

Мета цієї статті полягає в узагальненні певних результатів вивчення особливостей використання дитячої гри в освітньому процесі вітчизняних суспільних дошкільних закладів кінця XIX – початку XX століття.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, суспільне дошкільне виховання починає свою історію з другої половини XIX століття. Саме тоді в Україні та Росії починають складатися умови для виникнення відповідних закладів. Як і в інших країнах, відкриття дошкільних закладів було пов'язано із розвитком капіталістичного способу виробництва й тими докорінними змінами у всіх сферах життя, що відбувалися у суспільстві.

Розвиток промисловості призвів до масового залучення до виробництва жінок. Це відразу гостро поставило проблему догляду за дітьми працюючих матерів. Положення сімей трудящих у той час було жахливим. Щоб прогодувати сім'ю, батьки були вимушені працювати, залишаючи дітей без догляду. У той час почали активно включатися в суспільне життя і жінки з середніх та вищих верств населення. Усі ці причини зумовили необхідність відкриття дошкільних закладів, причому організованих на різні соціальні групи.

Наприкінці XIX століття активізувався розвиток педагогіки та наук, які вивчали дитину. Уперше постало завдання морального, розумового, фізичного розвитку дитини з наймолодшого дошкільного віку. Успішне його розв'язання педагогами й психологами значною мірою пов'язували із суспільним вихованням, організацією дитячих садків, де гра мала посідати провідне місце, стати одним з найважливіших чинників розвитку й соціального становлення дитини дошкільного віку. За думкою прихильників дитячих садків, вони, з одного боку повинні були дати змогу жінці сполучати працю й материнство, а з іншого – сприяти правильному вихованню дітей, підготовці їх до школи [1].

Не всі представники батьківської і педагогічної громадськості позитивно сприйняли відкриття народних дитячих садків і використання у них народних дитячих ігор. Н. Лубенець зазначала, що ідею відкриття народних дитячих садків більшість вважає розкішшю й пустощами для бідних дітей, а ігри – даремно проведеним часом і дріб'язком [3, с. 7].

Як зазначали відомі педагоги у своїх працях та статтях, в досліджуваний період сімейне ви-

ховання мало опікувалося дитячими іграми, багато батьків взагалі негативно ставилися до дитячих ігор, не було стимулів, заохочення до ігор, в основному, рухливих (Н. Лубенець, П. Лєсгафт, П. Каптерев). Заможні батьки, як правило, байдуже ставилися до всебічного розвитку дитини, і бідні найчастіше не ставили перед собою завдання щодо виховання дітей. Тож такий стан справ потребував докорінних змін.

І в означений час проблеми суспільного дошкільного виховання були поставлені на порядок денний громадського життя демократично налаштованою інтелігенцією як в Україні, так і в Росії. Додамо, що значною мірою розвитку суспільного дошкільного виховання сприяв також досвід зарубіжних країн з організації закладів виховання дітей дошкільного віку.

Дослідники історії суспільного дошкільного виховання в Україні стверджують, що на початку XX століття склалася навіть певна система суспільного дошкільного виховання: дитячі садки, ясла, осередки, майданчики, притулки (І. Чувашев, І. Улюкаєва, С. Попиченко). Дитячі садки поділялися на дві групи: платні приватні та безплатні (народні). До речі в Україні першими відкривалися приватні дитячі садки (1858 – Київ, 1866 – Миколаїв, Одеса), 1871 – Київ, 1882 – Київ). Перший народний дитячий садок відкрито в Києві у 1902 р., перший дитячий майданчик – в 1892 р. (І. Улюкаєва). За деякими даними у 1917 році в Україні налічувалося всього 47 зареєстрованих дитячих садків (І. Улюкаєва), за іншими – 38 (Т. Поніманська).

Значну роль у розвитку суспільного дошкільного виховання відіграли педагогічні товариства, які почали з'являтися на початку XIX століття у великих містах України. Загальна кількість зареєстрованих товариств склала на початок 1917 року 17 (І. Улюкаєва). Уряд та Міністерство народної освіти байдуже ставилися до цієї справи.

З метою поліпшення навчання й виховання дітей дошкільного віку почали видаватися спеціальні журнали: «Детский сад» (1866–1868), «Свободное воспитание» (1907–1917), «Воспитание и обучение» (1877–1917), «Дошкольное воспитание» (1911–1917). та ін., де популяризувалися дитячі ігри, пропонувалися методики їх застосування як удома, так і в дитячому садку.

З розвитком суспільного дошкільного виховання гостро постала проблема організації дитячих ігор, технологій їх використання, тому методичні питання посіли провідне місце в педагогіці дитячої гри. В цьому контексті цілком зрозумілим було звернення до зарубіжного педагогічного досвіду, до здобутків зарубіжних вчених-фахівців. До того ж кожен дитячий садок створювався у відповідності з поглядами його засновників. У досліджуваний період найближчий інтерес педагогічної громадськості викликали праці Ф. Фребеля, М. Монтесорі та О. Декролі.

Так, розроблені Ф. Фребелем ігри для розвитку дошкільників, дидактичний матеріал та ігри М. Монтесорі активно використовувалися у вітчизняних дошкільних закладах України та Росії. Працювали також і окремі заклади, які запроваджували педагогічну систему М. Монтесорі і шукали шляхи її творчого застосування на на-

ціональному ґрунті. Для вітчизняних фахівців з дошкільного виховання велике значення мали і ідеї О. Декролі, особливо науково розроблений допоміжний дидактичний матеріал для ігор та занять.

Водночас вітчизняні вчені, високо оцінюючи зарубіжні педагогічні технології, і критикували їх (фребелівські ігри обмежують кругозір дитини, звужують вільну творчість, дидактичний матеріал мало пов'язаний з живою дійсністю – К. Ушинський, А. Симонович, Є. Водовозова, Н. Лубенець, С. Русова, П. Каптерев; в системі М. Монтессорі існує специфічне ставлення до активної ролі вихователя, недооцінюються вільні творчі ігри, народні іграшки, використовується штучний навчальний матеріал – С. Русова, Н. Лубенець).

Тож вітчизняні практики під впливом ідей С. Русової, Н. Лубенець, П. Каптерева та ін. ставали на шлях творчої розробки методики дитячої гри, спираючись на культурно-історичні та національні традиції.

У ході дослідження встановлено, що найбільшою популярністю в кінці ХІХ – на поч. ХХ століття користувалися рухливі ігри. Так, у 1908 році Київське товариство народних дитячих садків розробило «Положення про дитячі садки», в якому були визначені завдання дитячого садка та зміст навчально-виховної роботи. Згідно з положенням поруч з бесідами, малюванням, ліпленням, ручною працею, елементами читання, письма та рахунку, чільне місце посіли й ігри зі співом та гімнастикою [5].

Журнал «Дошкольное воспитание», який видавався у Києві, мав спеціальний розділ «Теорія і практика дитячого садка», де друкувалися регулярно зразки рухливих ігор та музичного супроводження, практичні матеріали з методики застосування різних видів ігор у так званих авторських дитячих садках (М. Свентицька, Є. Тихеева, Л. Шлегер). Друкувалися й матеріали з досвіду окремих вихователюк-садівниць.

З метою пропаганди ідеї суспільного дошкільного виховання, а також ознайомлення педагогів та батьків зі здобутками теорії і практики дошкільного виховання, Товариство організувало виставки «Дошкільне виховання». До речі зміст каталогу вражав кількістю та різноманітністю виставлених експонатів (І. Улюкаєва). Тут представляли й обкладання ігрових куточків, набори іграшок, методичну літературу для батьків і вихователів. Були також представлені і роботи вихователюк і самих дітей, в тому числі – ігрової атрибутики. До речі, і сама С. Русова згадувала, яке велике враження склали на неї виставки дитячої праці – цяцьки, зроблені селянськими дітьми на Полтавщині, Херсонщині, Катеринославщині (Київська виставка 1910 року): ковалі, дзиги, крашанки, м'ячі, лучки та самостріли, лялька молдованка, лялька в різних вбраннях, картонний чоловік, стрибунець, дзиги, залізна дорога, козак, матрос, японка, собака, баранчик, овечка, зайчик, осел, качка, голуб, півень, човник, нянька з дитиною, хлопець та дівчина, баба тощо, вироблені з різних матеріалів [2, с. 187].

У 1908 році Товариство відкрило крамницю «Дошкільне виховання», яка була розташована у центрі Києва, єдиний у своєму роді магазин.

В цій крамниці можна було придбати різні ігри та іграшки, матеріали для занять та ігор у сім'ї та дитячому садку.

У народних дитячих садках, як свідчать літературні джерела, час перебування дітей був досить тривалим: з 9-ї ранку до 17-ї години вечора. День розподілявся на дві частини, і у першій частині обов'язково відводився немалий час на вільні ігри на дворі або у приміщенні. Після обіду у другій половині дня діти займалися ручною працею, а також багато грали та співали. В одному з річних звітів Товариства були наведені загальні напрямки змісту освітньої роботи в дитячому садку, серед яких як самодостатнє визначено місце співів, ігор імітаційних та рухливих. На кожний місяць складався план предметних уроків, бесід та занять. Планування здійснювалося за сезонним принципом. У тих його прикладах, що наводить І. Улюкаєва, представлено і рухливі ігри («Теремою», «Лисиця», «Залізниця» та ін.) [3, с. 14–15].

Розглядаючи дитячу гру як цілісну і невід'ємну частину життєдіяльності дитини, педагоги досліджуваного періоду, як було вище зазначено, особливу увагу приділяли дидактичним іграм (І. Сікорський, П. Каптерев). Вони вважали розумове виховання одним з найважливіших завдань дошкільного виховання, тому використання дидактичних ігор сприяє розвитку мислення, творчості, фантазії. Дидактичні ігри, які застосовувалися у дитячих садках, були покликані уточнювати й розширювати коло дитячих уявлень, розвивати складні процеси розумової діяльності (довільна увага, пам'ять, мова тощо). Але, як показує дослідження, у практиці народних дитячих садків дидактичні ігри не отримали широкого розповсюдження. Виключення становлять деякі приватні дитячі садки, авторські – ті, що працювали за системою М. Монтессорі, дитячий садок Є. Тихеевої, Л. Шлегер, М. Свентицької. У дитячих садках А. Симонович, М. Свентицької, Л. Шлегер були поширені також будівельні ігри, як правило за власним вибором дітей.

Популяризації ігор сприяли також літні дитячі майданчики, розвиток яких залежав як від соціально-економічних, так і суто педагогічних змін у тогочасному суспільстві. Літні майданчики організували при садках або окремо від них. Провідним напрямком діяльності сезонних майданчиків була гра. Перший такий майданчик почав функціонувати, як ми вже згадували, у 1892 році на Володимирській гірці у Києві.

Керувати дозвіллям дітей, які збиралися (від 2 до 15–16 років), запросили педагога Л. Гудвіля, завідувача міських громадських дитячих ігор. Він вважав, що спільні забави мають дарувати дитині радість і, разом з тим, впливати на неї, адже для юної особистості важливий не лише фізичний розвиток, а й моральний. Рухливі, як відомо, розвивають силу, спритність, а, окрім того, вони сприяють формуванню справедливості, сміливості, витривалості. З погляду щодо впливу ігор на моральність дитини педагог класифікував їх та запропонував відповідний перелік: витривалість виховують ігри з воляном, більярд та більбоке; увагу – ігри з хустиною та кільцем; сміливість і мужність – зістрибування з гірки; самовладання – ігри у воїнів та верш-

ників; свідоме прийняття громадських інтересів – усі колективні ігри [4, с. 8].

Інтерес до організованих рухливих ігор дітей значно зріс на початку ХХ століття – майданчик «Благо дітей» у Скадовську; майданчик для рухливих ігор у Полтаві – 1911 р., де до послуг дітей були кеглі, обручи, м'ячі, крокет, обладнане місце для ігор з піском.

Як зазначає Т. Філімонова, робота з дітьми не велася за певною системою, тож керівниці були змушені організувати ігри відразу з усіма присутніми на майданчику (понад 100 осіб), і до того ж різного віку. Згодом ситуація дещо змінилася, діти почали зводити до дисципліни й стримувати свої емоції, усвідомлювати необхідність серйозного ставлення до гри. Дедалі більше захоплюючись рухливими іграми, вони майже забули про крокет і кеглі. Для кращого проведення ігор на майданчику дітей розподіляли на групи за віком, і за кожною групою закріплювали керівницю. Серед охочих працювати з дітьми були також учні старших класів комерційного училища, гімназисти. Методика проведення дитячих ігор була така: спочатку практикувалися прості ігрові дії з попереднім поясненням, а далі здійснювався поступовий перехід до складніших ігор з правилами.

Популярність громадських майданчиків для дитячих ігор дедалі зростала. У 1913 році Київ мав їх уже п'ять. Поряд з екскурсіями, малюванням, ліпленням та ручною працею чільне місце посідали ігри. Молодша група грала у своїй улюбленій «Кіт і миші», «Поїзди», «Якове, де ти?», «Полонені» та ін. Діти з середньої та старшої груп стало зацікавлення не виявляли. З часом пробуджувалося справжнє захоплення спільними іграми, зокрема іграми зі співом – наприклад, «Ріпка», «Кавун». Зрідка діти грали самостійно, без втручання керівниць. До дівчаток приєднувалися і хлопці, але загалом вони гуртувалися окремо і грала у свої ігри. До керівниць зверталися лише час від часу, щоб усунути непорозуміння. Та все ж таки малюкам подобалося, коли дорослий брав участь у грі. І ще один цікавий момент: 1915 рік – час першої світової війни і це, певна річ, відбилося на дитячих іграх, а надто хлопчачих. Вихователі, бачачи надмірне збудження хлопчиків, часом були змушені забороняти їм грати у війну [4, с. 9].

Цього ж року київська влада влаштувала безплатні рухливі дитячі ігри в міських садах та парках. Такі акції проводилися для сприяння фізичному розвитку малих мешканців міста. Керівництво доручили підготовленим фахівцям із Фребелівського товариства. Міська дума асигнувала гроші на організацію дитячих майданчиків. А члени училищної комісії постановили, що керувати дитячими іграми можуть лише випускники спеціальних педагогічних вищих наваль-

них закладів – так звані фребелічки. Справу очолили голова комісії Ф. Бурчак і відомий педагог Т. Лубенець. Для ігор було визначено час від 10 до 12 години, від 13 до 16, від 18 до 19 години.

Такі ж майданчики для дитячих ігор та забав при міській управі функціонували у Єлисаветграді. Від 10 до 13 години діти малювали, ліпили, читали, а від 16 до 19 вечора грали переважно в рухливі ігри. Т. Філімонова відзначає, що досвід роботи дитячих майданчиків узагальнювався на шпальтах педагогічної преси і, навіть, в окремих виданнях методичного характеру. Таким чином, літні дитячі майданчики в Україні мали велике значення для розвитку дитини, превентивної охорони від негативного впливу вулиці, і проведення рухливих ігор було невід'ємною складовою їхньої діяльності та засобом фізичного виховання.

Отже, аналіз відповідної літератури показав, що у досліджуваній період (до революційних подій 1917 року) не було створено цілісної системи дошкільного виховання у сучасному розумінні, але зародилися й почали розвиватися перші пагони організації дошкільця у вигляді приватних та народних дитячих садків і дитячих майданчиків. У період існування українських урядів національної спрямованості з 1917 року ці зародки набували нових імпульсів для свого розвитку і спрямування [1]. С. Русова, Н. Лубенець, О. Дорошенко та інші педагоги почали реалізувати наміри національно налаштованої інтелігенції щодо створення дитячого садка на національному ґрунті, розв'язувати злободенні проблеми національного суспільного дошкільного виховання. Нагадаємо, що С. Русова ще до 1917 року звернула увагу на народні ігри, радила широко використовувати їх у дитячих садках у відповідній обробці і головним засобом розвитку особистості дитини педагог бачила дитячу гру як прояв культурно-історичної пам'яті українського народу.

Висновки. Проведене дослідження показало, що з розвитком суспільства, педагогічної думки та освітньої практики гра стає провідною психолого-педагогічною проблемою дошкільця. Саме в досліджуваній період педагоги вперше поставили питання про практичне використання гри як головного чинника виховання дітей дошкільного віку у суспільному та сімейному вихованні. У педагогічному процесі дитячого садка поруч з іншими іграми саме вільна гра дитини має посідати чільне місце, що є вельми актуальним для сучасного дошкільця. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розвитку педагогіки (теорії та практики) гри. Подальшого і поглибленого пошуку потребують питання організації ігрової діяльності в конкретних дошкільних закладах (так само і авторських), аналіз та узагальнення їх досвіду.

Список літератури:

1. Історія дошкільної педагогіки: хрестоматія / За ред. З.Н. Борисової. Київ : Вища школа, 2004. 511 с.
2. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. 304 с.
3. Улюкаєва І.Г. Історія дошкільної педагогіки: підручник. Київ : Видавничий дім «Слово». 2016. 424 с.
4. Філімонова Т. Дитячі майданчики в Україні. *Дошкільне виховання*. 2002. № 1. С. 10–11.
5. Чувашев И.В. Очерки по истории дошкольного воспитания в дореволюционной России. Москва, 1955. 370 с.

References:

1. Borysova, Z.N. (Ed) (2004). *Istoriia doshkilnoji pedagoghiky: khrestomatija*. Kyiv: Vyshha shkola. (in Ukrainian)
2. Rusova, S.F. (1996). *Vybrani pedahohichni tvory*. Kyiv: Osvita. (in Ukrainian)
3. Uliukaieva, I.G. (2016). *Istoriia doshkilnoi pedahohiky: pidruchnyk*. Kyiv: Vydavnychi dim "Slovo". (in Ukrainian)
4. Filimonova, T. (2002). Dytiachi maidanchyky v Ukraini. *Doshkilne vykhovannia*. 2002. No 1. 10–11. (in Ukrainian)
5. Chuvashhev, I.V. (1955). *Ocherki po istorii doshkol'nogo vospitaniia v dorevoljucionnoj Rossii*. Moskva. (in Russian)